

ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ І ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У статті проаналізовані структура і особливості виховного середовища сім'ї та школи, що є підґрунтям соціалізації дітей молодшого шкільного віку.

Постановка проблеми. Серед значної кількості чинників соціального виховання одне з пріоритетних місць належить сім'ї, оскільки батьки є найближчими і найріднішими для дитини людьми, взаємини з якими не тільки формують її як члена сімейного мікроклімату, а і як особистість, що вступає у численні взаємозв'язки з іншими людьми. І те, чи зможе дитина адаптуватися до цього непростого, а часом і суперечливого зовнішнього світу, прийняти його, зайняти в ньому належне їй місце, значною мірою залежить від тих якостей, рис, умінь і навичок, яких вона набуде в колі сім'ї, у процесі соціалізації. Організація умов для соціалізації особистості молодшого школяра жадає від учителя і батьків не тільки осмислення значення соціалізації, але і створення виховного середовища, що допомагає дитині ввійти в світ, пізнати його на доступному рівні, реалізувати потенціали особистісного і творчого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми визначення змісту родинного та шкільного виховання досліджували Є. Голобородько, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, Б. Ступарик. Основні тенденції у ставленні батьків до дітей шкільного віку, засоби та методи сімейного виховання аналізуються в працях Т. Алексеєнко, В. Семиченко, Р. Серьожникової, Л. Сохань, В. Федяєвої; форми співробітництва дорослих і підлітків розглядали С. Соловейчик, І. Васьков. В. Сухомлинський неодноразово підкреслював, що домогтися високого результату у вихованні школярів можна лише за умови гармонійної єдності педагогічного впливу, «...між виховними впливами існують десятки, сотні, тисячі залежностей і обумовленості. Ефект виховання в остаточному підсумку визначається тим, як ці залежності й обумовленості враховуються, точніше реалізуються на практиці» [7, с.235].

Здатність сім'ї реалізувати свою виховну функцію більшість дослідників (Л.Алексеєва, Т.Алексеєнко, Т.Кравченко, В.Постовий, Р.Серьожникова, В.Степанов, В.Філонов та ін.) пов'язують з психологічною атмосферою, системою міжособистісних взаємин, характером ставлення до дітей, їх інтересів, потреб, рівнем психолого-педагогічної та загальної культури батьків, способом життя родини, її структурою і типологічними особливостями.

Останнім часом і практики (вчителі, вихователі, соціальні працівники), і вчені, які досліджують феномен сім'ї і стан соціалізації дітей в ній, характеризують родинну ситуацію як кризову. Слід визнати, що ознаки кризи сім'ї як соціального інституту дійсно мають місце, на що вказують у численних публікаціях педагоги, психологи, юристи, медики, соціологи тощо.

Завдання створення моделі виховного середовища сім'ї та школи, яке б сприяло формуванню соціального досвіду молодшого школяра вимагає конкретних змін і у системі управління школи соціалізацією учня в сім'ї. На це в своїх працях вказують О. Газман, Т. Десятов, О. Коберник, М. Красовицький, В. Кремень, Н. Островерхова, С. Трубачова, В. Черкашенко, Т. Шамова, К.Чорна, які визначили не лише наукові основи управління закладом, а і розкрили теоретичні аспекти та методику організації спільної діяльності школи, сім'ї, громадськості. За їх думкою, взаємодію соціальних інститутів слід розглядати як взаємозмінюваність, збагачення. Актуальність проблеми педагогічної культури, управлінської майстерності керівництва школою при умові її багатофункціональності підкреслюють Є. Березняк, Ю. Галагузова, С. Подмазін (педагогічна підтримка становлення особистості школяра), М. Городова, Н. Дереклеєва, К.

Дорошенко, Л. Кацинська, О. Коберник, Д. Гопкінз, П.Третьяков (управління виховним процесом, координаційна роль школи у соціальному вихованні).

І хоча питання соціального становлення особистості в системі „сім'я-школа” знаходяться в полі зору вчених, окремі його сторони ще не знайшли належного висвітлення в педагогічній літературі. Між вченими немає єдності, насамперед, у визначенні поняття „соціальний досвід особистості”. Так, М. Фіцула з урахуванням сучасних досліджень педагогіки та психології ототожнює це поняття з терміном „соціалізація” [199]. Інші вчені (О. Бондаревська, Є. Голобородько, І. Жерносек, В. Паламарчук та ін.) розглядають цей процес як формування соціальної компетентності, обізнаності, поінформованості, полікультурності, досвідченості в колі питань, пов'язаних з її функціонуванням у людському оточенні.

Формулювання цілей статті. Мета статі полягає в обґрунтуванні особливостей виховного середовища сім'ї та школи як фактору формування соціального досвіду молодшого школяра.

Виклад основного матеріалу. З огляду на проблему дослідження виховне середовище сім'ї та школи є умовним та може визначатися такими чинниками: взаємообумовленість фізичного та психічного розвитку дитини, соціальна спрямованість виховання, взаємозв'язок особистості та близького оточення, взаємозалежність особистісного мотиваційного поля (мотиви, потреби, інтереси) та соціальних настанов.

Отже, середовище несе ті суспільні норми, цінності, ролі, церемонії, знаряддя, системи знаків, з якими стикається індивід. За таких умов рушійною силою соціалізації дитини виступають спільна діяльність і спілкування, за допомогою яких здійснюється рух особистості в світі людей, прилучення її до культури соціального простору.

Як вважала Л. Божович, під впливом динамічної взаємодії діяльності і міжособистісного спілкування дитини в різні періоди її життя формується визначений погляд на світ, названий внутрішньою позицією, яка є одною з головних характеристик особистості. Вона розуміється вченою як сукупність ведучих мотивів діяльності, що допускає усвідомлену реакцію підлітків на зовнішні впливи соціуму та яка «визначає їхню діяльність, поведінку і їхнє ставлення до оточення» [2, с.4].

У соціальному становленні особистості молодших школярів значну роль відіграють судження інших людей, і насамперед оцінка батьків, педагогів, одноліток. «Стосунки з людьми, у яких підліток не стверджує себе, не почуває, що він передає свої знання і уміння іншій людині й завдяки цьому сам краще, тяжіє хлопчиків і дівчинок», - вказував В. Сухомлинський [183, с.243]. Визначаючи сутність поняття «виховання», Б. Ананьев теж пов'язує його з системою значимих стосунків: «Виховувати - це в значній мірі означає створювати систему взаємообумовленостей між людьми, які породжують певні стосунки даної особистості до інших людей, праці, суспільству, самої себе. Впливаючи на ці відносини, ми тим самим створюємо підстави для утворення рис характеру» [1, с.79]. Учені підкреслюють також роль взаємин між батьком і дитиною як значимого фактору в розумінні даної проблеми.

Молодший шкільний вік – це один з етапів становлення особистості, «період особливо активного формування духовного багатства людини, її моральної чистоти, фізичної досконалості, готовності до праці, здатності бути активним громадським діячем, який відбувається під впливом тих суспільних відносин, в які підліток вступає» (І. Жерносек)[3, с.149]. На думку Д. Фельдштейна, «головне, даний період відрізняється виходом дитини на якісно нову соціальну позицію, у якій формується його свідоме ставлення до себе як члену суспільства» [9, с.32].

Тракування виховання як соціального явища використовується в теорії соціалізації підростаючого покоління, розробленою І. Коном, А. Мудриком, В. Семеновим і ін. На думку А. Мудрика, розвиток людини у взаємодії й під впливом оточення в самому загальному виді можна визначити як процес і результат його

соціалізації, тобто засвоєння і відтворення культурних цінностей і соціальних норм, а також саморозвитку та самореалізації в тім суспільстві, у якому він живе.

Саморозвиток людини закономірно супроводжується зіставленням його власних успіхів з досягненнями інших, своїх невдач із промахами тих, хто поруч. Тобто справжній, повноцінний саморозвиток індивіда абсолютно неможливий без його контактів з навколишніми. Оцінка навколишньої діяльності людини у випадку її успішності є єдиною основою для її самоствердження, а у випадку невдачі ставлення навколишніх стимулює її до пошуку нових способів адекватного самовираження. Причому колектив діє на особистість у тій мірі, у якій сама особистість активно діє в колективі, залежно від того, у якому ступені особистісно значущими стали для неї мета, суспільна думка, діяльність учнівського співтовариства (А.Кочетов) [4, с. 16].

Виходячи з цього, Т. Борисова називає сім'ю одним із самих значимих модулів виховного середовища, що впливає на формування особистості.

Шлях через вплив середовища з позиції соціального виховання - це шлях опосередкованого управління процесом формування і розвитку учня. Творчий потенціал виховного середовища залучає педагогів-практиків і дослідників. Соціокультурний аспект буття вихованця забезпечується в рамках культурологічного підходу через організацію педагогічно доцільного середовища: суспільна думка, традиції, колективні справи, події, свята та ін.

У зарубіжних дослідженнях для визначення виховного середовища укоренився *термін прихований навчальний зміст* («hidden curriculum»). До прихованого змісту відносять «практики і результати навчання, які, не позначені в навчальних програмах або правилах організації навчання, проте є важливою частиною освітнього досвіду» (Dreeben, Barr) [12, р. 40], диференціацію за здібностями; структуру реальної влади в школі; мови класу; необхідність відповідати вчителю те, чого він чекає; ощадливе використання часу, уміння здавати іспити; диференціацію учнів або методи управління учнями (Dreeben) [11]. Фактично ці організаційні умови задають форми діяльності, які ніким формально не встановлені і не зауважуються (Dreeben, Barr) [12].

Окремі аспекти проблематики середовища в історії вітчизняної школи одержали висвітлення в працях Є. Белозерцева, О. Бондаревської, В. Бочарової, Р. Вендровської, З. Галагузової, Т. Мальковської, В. Равкіна, В. Семенова, М. Скаткіна, Ф. Фрадкіна та ін. Одна із серйозних спроб всебічного аналізу виховного потенціалу середовища з позицій сучасності була зроблена Ю. Майнуловим. У своєму докторському дослідженні «Середовищний підхід у вихованні» він наводить докладний огляд педагогічних досліджень середовища.

Погляд на людину як індивідуальність і соціальний тип дозволяє зрозуміти, що чим ширше можливості, що надані середовищем, тим неповторювальний життєвий шлях і самобуттєва дитина. У зв'язку з останнім зауваженням становить інтерес висновок О. Басова про педагогічний потенціал середовища. Середовище, за словами О. Басова, маючи певну силу, що примушує, грою своїх стихій, різноманіттям ніш і видів діяльності, створює для дитини можливості іти якимись коридорами, що вимагають оволодіння і реалізації відповідних наборів соціальних дій, що включають у різноманітні варіанти взаємодії.

У зв'язку із цим виховання може і повинне бути зрозуміле не як односпрямована передача досвіду і оцінних суджень від старшого покоління до молодшого, але як *глибинна міжлюдяна взаємодія і співробітництво дорослих і дітей у сфері їхнього спільного буття*. Сутністю педагогічної взаємодії є безпосередній або опосередкований вплив суб'єктів цього процесу один на одного, що породжує їхню взаємну обумовленість і зв'язок. Вона виступає як інтегруючий фактор педагогічного процесу, що сприяє появі особистісних новотворів у кожного із суб'єктів цього процесу. Взаємодіючі суб'єкти виступають у цьому випадку як детермінанти перетворень, що відбуваються в них.

Н. Щуркова визначає виховне середовище як «сукупність обставин, що оточують дитину, соціально ціннісних, що впливають на її особистісний розвиток і сприяють її входженню в сучасну культуру». В іншій своїй роботі вона підрозділяє виховне середовище на предметно-просторове, поведінкове, співбуттєве і інформаційне - культурне оточення. «Виховання, - містить автор, - це створення нормальних, відповідних культурі умов життя для дитини, позитивні впливи яких педагог підсилює, негативні нейтралізує або інтерпретує з позиції сучасної культури» (Н. Щуркова) [10, с.23]. В укрупненій моделі управління середовище виступає в ролі узагальненого, сукупного, об'єданого, цілісного засобу. Виходячи з цього, основне завдання соціального виховання – сформувати стійкий спосіб життєдіяльності людини, що більшістю дослідників характеризується як «спосіб життя». Ця категорія образу фіксує стабільне, повсякденне, стійке, повторюване існування індивідуумів в оточенні, вказує на наявність деякої закономірності в поведінці суб'єкта, а виходить, і на можливість управління цим процесом. Значимість способу життя пов'язана, - говорить Б. Паригін, – з його роллю ланки, що опосередкує вплив на людину.

Ми розуміємо під виховним середовищем сім'ї та школи спеціально організовану педагогічну взаємодію, структуровану систему педагогічних факторів і умов формування соціального досвіду молодшого школяра.

Соціальний досвід не є пасивним продуктом свого оточення. Як стверджував Л. Виготський, «виховання ніколи не починається на порожньому місці, не виконуються зовсім нові реакції, не здійснюється перший поштовх. Навпроти, завжди виходять із уже готових і даних форм поведінки і говорять про їхню зміну, прагнуть до заміни, але не до створення абсолютно нового. І отут-то знання індивідуальних розходжень виступають з особою силою. За урахуванням сказаного, соціальна взаємодія носить багато в чому суб'єктивний, особистісний характер. Суб'єктність людини виражається у виборі конкретних форм реалізації спілкування, в особливостях психічної взаємодії (взаєморозуміння, співпереживання, соціальні взаємини та ін.). У цьому сенсі діяльність як взаємини є сферою виховання. Від спрямованості, характеру і організації спілкування людини залежить оволодіння нею культурою, формування ціннісного ставлення до себе і світу, до культури, до споруджування її й себе.

Суб'єктивність сприйняття – важлива характеристика виховного середовища: границі середовища обов'язково повинні усвідомлюватися учителем, батьками і вихованцем суб'єктивно. Те, що для однієї людини сприймається як середовище взаємодії, служить цінністю, межею, має певні обриси, границі, для іншої - безформне «щось», не сприймане і незначуще, тобто те, що не є взаємодією, середовищем.

Як пише В. Серіков [5, с.7], «у системі традиційної освіти особистість сприймається не в її самотності й цілісності, а через призму функціонально заданих параметрів - успішності, «правильної» поведінки, мотивації та ін.» Це й не дивно. Як це виявляється із проведеного І. Колесниковою дослідження проблем розвитку провідних ідей морального виховання, у педагогіці соціалістичних країн Європи, у змісті виховання зовсім очевидно переважали соціальні норми над індивідуальністю людини.

Потреба реалізувати і виразити («суб'єктивувати») себе споконвічна й сутнісна для людини. Останнє означає прагнення затвердити і виразити «своє через інше» (Г. Гегель), тобто створити щось таке, що може ствердити його особистість. Безумовно, що найбільшою здатністю до цього володіє інша людина. Для вихователя - це вихованець, що приймає його світо уявлення і спосіб життя, для вихованця - вихователь із його соціально значимою оцінкою і підвищенням вихованця до рівня соціального визнання. Відчуження від виховання хоча б одного з його суб'єктів – учителя, батьків або вихованця - руйнує цю діяльність, її духовну сутність, перетворюючи виховання в нав'язане спілкування для вихованця, в «виховну роботу» для учителя в гіршому сенсі цього слова.

Молодший шкільний вік є значимим періодом соціального становлення особистості, коли «людина засвоює соціальні норми, приміряє на себе різні соціальні

статуси і формує навички виконання соціальних і психологічних ролей» (Л. Кашкарьова) [5, с. 14]. Система особистісних цінностей виступає адекватним індикатором розвиненої особистості, за допомогою якої вона впізнається. Особистісний ріст залежить від того, наскільки певна особистість поєднується з загальноприйнятою системою духовних цінностей, якою мірою укріплюється її духовна свідомість. Остання виступає як та внутрішня інстанція, в якій здійснюється згадане єднання, як процес набуття смислу соціальних вимог.

Для досягнення поставленої мети – актуалізації умов виховного середовища сім'ї та школи як фактору формування соціального досвіду молодшого школяра – ми розглядали його через призму зрілої стадії соціального досвіду учнів вирішили такі завдання: виділили сутнісні боки виховного середовища, їх функціональні зв'язки і розкрили зміст кожного боку (рис.1).

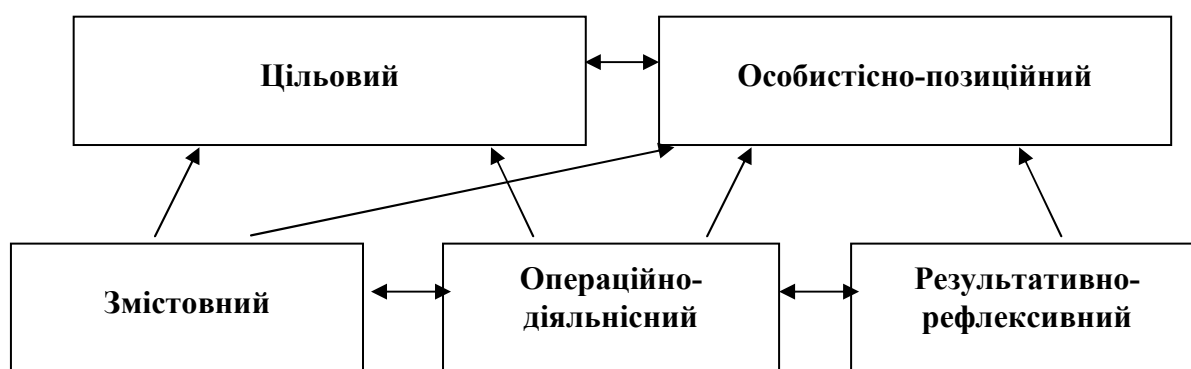


Рис. 1. Структурні компоненти виховного середовища сім'ї та школи

Цільовий – являє собою пошук взаємодії учителя, батьків і молодшого школяра насамперед на рівні змістовному і його організаційно-методичній основі. Цей взаємозв'язок повинен не декларуватися, а входити в нормативний зміст шкільної діяльності як процес пізнання цінностей, зафіксованих у культурі суспільства. Важливо враховувати, що знання є «стисла» реальність відносин, що за допомогою змісту виховного середовища учень одержує у свої руки своєрідну «карту», за допомогою якої він може орієнтуватися в соціальному світі й, отже, самовизначитися.

Особистісно-позиційний – як вплив на суб'єктну основу особистості молодшого школяра, на її ціннісні орієнтації, мотиви, прагнення, інтереси до навколишніх подій, явищам, людям і до самої себе. Ми виділяємо в якості основних структурно-функціональних складників особистісно-позиційної моделі виховання суб'єкта соціалізації три: змістовий – оволодіння соціальним досвідом; операційно-діяльнісний як дозрівання соціальної мотивації (самовизначення в системі головних життєвих цінностей, становлення стилю життя «за вектором» від еґо- мотивів до альтруїстських мотивів); результативно-рефлексивний (ступінь самоусвідомлення і одночасно активного інтересу до оточуючих людей, подій).

Отже, сама спрямованість виховного середовища школи і сім'ї на формування соціального досвіду молодшого школяра означає, що мова йде не про формування якогось заданого стандарту особистості, а, навпроти, про створення передумов для становлення у дитини молодшого шкільного віку властивостей суб'єктності. Ми виходили з теоретичного положення про те, що в основі соціалізації у дітей молодшого шкільного віку лежить ціннісне освоєння світу, особистісний відбір і «наповнення» з потоку життя етичних категорій, а не формальне засвоєння якогось доступного набору пропонованих дорослими знань і практичних дій. Тому вирішальним початком у процесі формування соціального досвіду є саме переживання (і як наслідок - усвідомлення) дитиною себе суб'єктом соціалізації, перші дії по самовизначенню своєї особистості.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз філософських, психологічних і педагогічних проблем соціального становлення особистості свідчить, що в сучасній

суспільній науці не вироблено єдиного підходу до розгляду явища сімейно-шкільного виховного середовища як фактору (рушійної сили) цього процесу на різних вікових етапах її життя. Окрім того, зміни, що сьогодні відбуваються у суспільстві, пошуки нової парадигми педагогіки неухильно приводять до підвищення значення дослідження сучасної виховної системи у взаємозв'язку із соціалізацією особистості молодшого школяра. При цьому виявляється значним не тільки характер соціальних впливів чи ефективність родинно-шкільного виховання як цілеспрямованого процесу формування соціального досвіду молодших школярів, але і ступінь погодженості соціалізації, виховання та саморозвитку особистості.

Література

- 1.Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания // Избр. психологические труды: В 2т. – М., 1980. – Т.1. – 423 с.
- 2.Божович Л.И., Морозова Н.Г., Славина Л.С. Развитие мотивів навчання у радянських школярів. – М., 1992. – 115 с.
- 3.Жерносек І.П. Деякі ціннісні орієнтації учнівської молоді // Нова пед. думка. – 2002. - №3-4. – С. 148-152.
- 4.Кочетов А. И. Педагогические основы самовоспитания.– М., 1974. – 64 с.
- 5.Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем.– М., 1999. – 272 с.
- 6.Сухомлинський В.А. Сердце отдаю детям // Избранные произведения: В 3 т. – М., 1979. – Т.1.– 367 с.
- 7.Серёжникова Р.К. "Домашний театр" как средство формирования взаимоотношений в семье // Как помочь ребенку войти в современный мир. Под ред. Т.В.Антоновой.- Москва, 1995. – С.101-127.
- 8.Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. – 192 с.
- 9.Фельдштейн Д.И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте // Вопросы психологии, 1988. - № 6.– С. 32-34.
- 10.Щуркова Н. Е. Воспитание: новый взгляд с позиций культуры. – М., 1997. – 78 с.
- 11.Dreeben R. On What Is Learned in Schools. Addison-Wesley, 1968.
- 12.Dreeben R., Barr R. An Organizational Analisis of Curriculam and Instruction / Ed. by M. Halliman. 1987

В статъе проанализированы структура и особенности воспитательной среды семьи и школы, что является основой социализации детей младшего школьного возраста.